

MAŁGORZATA ROGOWSKA

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

PRZESTRZEŃ PUBLICZNA W MIEŚCIE – ZAGADNIENIA WYBRANE

Abstract: Urban Public Space – Chosen Problems. The processes of urban development are complex and long-term. Development of the urban structure, including the desired public space is the basic task of town planning, project implementation depends on the implemented urban policies, stimulating development. Good public space should meet the needs of residents (including the need for cultural identity, community and social), to attract candidates from outside (tourists, potential investors), to create an integrated settlement body, with a distinctive image and defined identity (place marketing).

Keywords: Metropolis, public space, social space.

Wprowadzenie

Współczesne procesy rozwoju społeczno-gospodarczego w coraz większym stopniu uwarunkowane są przez wiele przenikających się czynników, które mają charakter niematerialny. Są to wiedza, innowacja, ludzka kreatywność, które stanowią podstawę nowej gospodarki, określanej gospodarką opartą na wiedzy, napędzanej przez wiedzę, gospodarki myślącej, innowacyjnej, kreatywnej, itd. Państwa, regiony, firmy, organizacje wykazujące się najszybszym tempem wzrostu to te, które najlepiej generują i wdrażają wiedzę, przy czym miejscami, które najlepiej generują pożądane czynniki rozwoju są miasta, które od zarania dziejów były obszarami koncentracji działalności kreatywnej. Ponieważ przemysły kreatywne generują atrakcyjną ofertę dla nowych miejsc pracy, tworzone są przez ludzi kreatywnych, zazwyczaj wolnych zawodów, skupiają się w określonych dzielnicach, najczęściej w śródmieściach i centrach miast. Są coraz częściej postrzegani jako czynnik napędowy kreatywnej gospodarki, mogą stanowić więc swoiste narzędzie rewitalizacji centrów miast, starych dzielnic o zaniedbanej, zdematerializowanej tkance miejskiej, narzędzie regeneracji wykluczonych środowisk społecznych oraz rewitalizacji obszarów poprzemysłowych [Klasik 2009, s. 33]. W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na swoisty proces „kulturowej gentryfikacji”, kiedy artyści wykupują i kolonizują stare, zniszczone nieruchomości, a w efekcie powstają galerie sztuki, ekskluzywne lofty [Pratt *Creative Cities...*]. Celem

opracowania jest przybliżenie kategorii przestrzeni publicznych oraz zjawisk zachodzących w jej obrębie we współczesnych miastach (metropoliach).

1. Przestrzeń publiczna i jej cechy

W każdym mieście istnieją miejsca i przestrzenie o szczególnych walorach kulturowych, budzące emocje, skłaniające do refleksji. Są to zazwyczaj obszary szczególnego zainteresowania i troski władz i obywateli – często dzielnice centralne miast. Stanowią przestrzeń publiczną w tradycyjnym rozumieniu wraz z siecią ulic i placów, zbiorem ważnych budowli, pomników, zielenią miejską [Dymnicka 2013, s. 53]. Taka przestrzeń jest postrzegana jako otwarta, w której koncertuje się ludzka codzienność, nawiązująca do starożytnej greckiej *agory* oraz rzymskiego *forum*.

W społeczeństwach protohistorycznych odczuwano przestrzeń zewnętrzną – poza miejscem zamieszkania – jako wrogą, niebezpieczną, bez granic, bliżej nieokreśloną. Powstanie miast spowodowało strukturalizację tej ziemi niczyjej i przekształcenie jej w miejsce spotkań i wymiany poglądów [Coarelli 1982]. Cywilizacja grecka stworzyła, wciąż chętnie przywoływany ideał przestrzeni publicznej (*agora*), miejsce służące wszystkim obywatelom. Pierwotnie było to miejsce spotkań starszyny, które następnie przekształciło się w żywy element miasta, ulegający ciągłej ewolucji [Dymnicka 2009a, s. 17]. Sercem agory był plac otoczony portykiem – piętrową zadaszoną konstrukcją, chroniącą przed deszczem lub słońcem, przeznaczoną najczęściej do celów handlowych, bankowych. Tu koncentrowała się aktywność publiczna – znajdowały się urzędy, świątynie, ołtarze – a także obywatelska (miejsce spotkań rady miasta), podczas gdy pozostała przestrzeń miejska była domeną prywatną [*ibidem*, s. 18].

Początek pojęciu *przestrzeń publiczna* dały zmiany zachodzące w myśli urbanistycznej, zapoczątkowane kryzysem miast lat 70. XX w. Związane były głównie z przekształceniami miast przemysłowych w miasta poprzemysłowe, a także zmierzchem idei modernizmu. Oba procesy przyczyniły się silnie do segregacji funkcji miejskich, zanikania więzi społecznych, poczucia alienacji, rosnącej zależności od możliwości posługiwania się samochodem. Współcześnie obserwowane procesy polegające na próbach ożywienia miast i uczynieniu ich atrakcyjnymi przywołują, znacznie silniej niż w epoce modernizmu, kategorię przestrzeni publicznej. Stanowi ona bowiem o możliwości tworzenia różnorodnych kontaktów międzyludzkich, czyli o faktycznym życiu miasta.

Jednym z pierwszych, którzy wprowadzili pojęcie *przestrzeni* do urbanistyki był A.E. Brinckman. Zastosował w teorii przestrzeni nowe pojęcia, takie jak m.in.: *ramy przestrzenne*, *efekt przestrzenny*, *projektowanie przestrzenne* [Chmielewski 2001, s. 18]. W tab. 1 przedstawiono wybrane definicje przestrzeni publicznej. W samym pojęciu *przestrzeń publiczna* kryje się bogactwo znaczeń, podziałów i odniesień (prawnych, kulturowych, społecznych), możliwe jest jednak uchwycenie kilku cech

charakterystycznych. Przestrzeń publiczna powinna być dostępna dla wszystkich użytkowników, a także ułatwiać wielostronną komunikację i interakcje między różnymi

Tabela 1

Definicja przestrzeni publicznej

Autor	Definicja
K. Wejchert	<i>Przestrzeń dostępna dla całej społeczności i przybyszy z zewnątrz, gdzie toczy się intensywne życie miasta. Przy niej znajdują się najważniejsze obiekty o znaczeniu społecznym, kulturalnym, obiekty-symbolowe.</i>
M. Dymicka	<i>Przestrzeń, do której powinni mieć zagwarantowane prawo dostępu wszyscy obywatele. Jego istotą jest swoboda wyrażania poglądów, ekspresja różnorodnych zachowań (ograniczonych jedynie ogólnymi zasadami współżycia społecznego), bezpośrednio kontaktów.</i>
P. Lorens	<i>Ten fragment przestrzeni miejskiej, który – przez sposób swojego urządzenia oraz lokalizację w strukturze urbanistycznej – jest przeznaczony na potrzeby realizacji bezpośrednich kontaktów pomiędzy uczestnikami życia społecznego oraz inne potrzeby społeczne korzystających z niego zbiorowości, pozostając jednocześnie fizycznie dostępny dla wszystkich zainteresowanych osób. Fizyczna dostępność przestrzeni może być ograniczana czasowo ze względu na kwestie bezpieczeństwa lub sposób organizacji jej wykorzystania.</i>
<i>Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym</i>	<i>Obszar o szczególnym znaczeniu dla zaspokojenia potrzeb mieszkańców, poprawy jakości ich życia i sprzyjający nawiązywaniu kontaktów społecznych ze względu na jego położenie oraz cechy funkcjonalno-przestrzenne, określony w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy.</i>

Źródło: [Wejchert 1993; Ustawa 2003; Dymicka 2009, s. 21; Lorens, Martyniuk-Pęczek 2010, s. 10].

jednostkami i grupami. Jest niezbędna do życia, bowiem to w niej toczy się autentyczne życie społeczności miejskiej, kształtuje wizerunek miasta i jego tożsamość. Przestrzeń publiczna jest zatem związana z szerszą kategorią przestrzeni społecznej. Przestrzeń społeczna jest użytkowana przez określoną zbiorowość, daje możliwość odczuwania racjonalności otoczenia i kształtowania wyobrażenia o wartościach uznawanych przez daną społeczność [Dymnicka 2009, s. 22]. W rozwiniętych społeczeństwach demokratycznych przestrzeń publiczna ma wiele elementów stycznych z przestrzenią społeczną [*ibidem*]. Jest nie tylko przestrzenią bogatą w zabytki, ale także uznawaną przez określone grupy społeczne, przestrzenią kultury i tożsamości. Przestrzeń bywa często w takim rozumieniu utożsamiana z kategorią miejsca, jednak tylko w miarę przyznawania przestrzeni i nadawania jej nowych znaczeń przekształca się w miejsce. Bezimienne obiekty rozrzucone w przestrzeni nie definiują miejsca, również domy i ulice same w sobie nie dają poczucia miejsca. Jest tak wówczas, gdy wyróżniają się znakami przez nas rozpoznawalnymi. *Miejsce jest zorganizowanym światem znaczeń*

[Chmielewski 2001, s. 22], to przestrzenie zamieszkałe, tworzące środowisko życia człowieka. Miejsca określają ludzie tworzący społeczność lokalną – szczególną rolę odgrywają niepowtarzalne osoby i miejsca magiczne [Jałowiecki 2007a, s. 35].

Aby uchwycić w pełni pojęcie przestrzeni publicznej należy wskazać pewne uniwersalne jej formy [Lorens, Martyniuk-Pęczek 2010, s. 21]:

- tradycyjnie ukształtowana ulica (trakt komunikacyjny, połączony bardzo często z funkcją handlową),
- plac miejski (jego znaczenie, tradycja, większa przestrzeń, obecność rozmaitych atrakcji, przyciągają użytkowników przestrzeni na dłużej).

W przestrzeni miejskiej, poza publiczną, można jeszcze wskazać przestrzeń prywatną i grupową. Przestrzeń prywatna jest przestrzenią rodziny, natomiast przestrzeń grupowa wyznacza obszary, w których może zaistnieć prawdopodobieństwo bezpośrednich interakcji jednostek w ramach określonej grupy społecznej. Ta przestrzeń ma z reguły charakter półpubliczny – jest dostępna dla każdego, ale kontakty między użytkownikami są ograniczone (np. plac zabaw, dostępny dla mieszkańców osiedla). Przestrzeń publiczna w takim układzie tworzy warunki i zachęca do pośredniej interakcji między jednostkami i grupami społecznymi.

Dobra przestrzeń publiczna powinna zaspokajać potrzeby mieszkańców (m.in. kulturowe, tożsamości, wspólnoty społecznej), przyciągać zainteresowanych z zewnątrz (turystów, potencjalnych inwestorów), tworzyć zintegrowany organizm osadniczy, o wyrazistym obrazie i zdefiniowanej tożsamości (marka miejsca) [Kochanowska 2009, s. 19]. Przestrzenie publiczne powinny tworzyć obszar społecznej integracji oraz miejsce realizacji potrzeb materialnych i niematerialnych. Powinny posiadać charakterystyczne cechy zapewniające rozpoznawanie poszczególnych sekwencji obszarów miasta i identyfikację z określonymi miejscami.

2. Znaczenie przestrzeni publicznej dla rozwoju współczesnego miasta

Procesy globalizacji i metropolizacji generują dziś nowe przestrzenie publiczne z nowymi aktorami, którzy wykorzystują je do swoich celów. Jednym ze zjawisk charakterystycznych dla współczesnej przestrzeni publicznej jest jej komercjalizacja i jej zawłaszczanie przez podmioty prywatne. Zostało to zapoczątkowane przez procesy rozbudowy obszarów miast, suburbanizację, rozbięcie zwartej struktury miasta. Jak wskazuje Jałowiecki powstały wówczas prywatne przestrzenie konsumpcji oddane do użytku publicznego [2007, s. 17]. Te wielkopowierzchniowe budowle zastępują tradycyjne miejskie przestrzenie publiczne. W najbardziej zaawansowanej formie (centra handlowe nowej generacji) mieszczą w sobie hotele, przestrzeń biurową, muzea, centra rozrywki, ogrody, parki, baseny, kaplice. Są miejscami, w których można zaspokoić potencjalnie wszystkie potrzeby. Centra handlowe imitują przestrzeń publiczną za po-

mocą różnych trików architektonicznych w postaci „placów”, „skwerów”, służących do mistyfikacji przestrzeni publicznej [Dymnicka 2009, s. 25]. W przestrzeni centrów handlowych napotykamy liczne ograniczenia. Nie jest to więc przestrzeń publiczna rozumiana jako miejsce spotkań wszystkich obywateli, gdzie sposób zachowania jest swobodny, ograniczony jedynie ogólnymi zasadami współżycia społecznego [Jałowiecki 2007a, s. 81]. Problem prywatyzacji nie dotyczy tylko zamkniętych przestrzeni centrów handlowych lecz także centralnych dzielnic miast, utożsamianych przez użytkowników intuicyjnie jako przestrzeń otwarta. W publicznym parku często spotykany jest zakaz biegania, jeżdżenia na rowerze, wyprowadzania psa na trawnik, a na rynku starego miasta – bariery ustawione przez restauracje czy kawiarnie.

Klasyczna przestrzeń publiczna to przestrzeń mediacji, której narzędziem komunikacji jest słowo. W dobie społeczeństwa informacyjnego i powszechnego użycia technik ICT mediacja odbywa się za pomocą narzędzi audiowizualnych. Jest to wyrażanie swoich opinii z nieobecnymi, w ramach m.in. portali społecznościach. Przestrzeń wirtualna jest niejako konkurencją dla publicznej. Wiele funkcji społecznych, kulturalnych realizowanych jest przez media i Internet. Jak wskazuje Castells nowa przestrzeń Internetu, będąca częścią szeroko akcentowanej przestrzeni przepływów nie jest bezmiejskowa. Mimo deterytorializujących działań rzeczywistość materialna nadal odgrywa istotną rolę [Castells 2007, s. 21].

Miejsca szczególne o specyficznych cechach przestrzennych i krajobrazowych, pełne symbolicznych znaczeń o wyrazistej tożsamości cieszą się rosnącym zainteresowaniem. Elementy przestrzeni publicznych (ulice, place, dzielnice) stanowią często miejsca-symbole, funkcjonujące w powszechnej świadomości, uruchamiające wyobraźnię i przywołujące klimat miejsca. Przestrzeń, również przestrzeń miasta jest indywidualnym i nieodnawialnym dobrem, więc szczególna troska powinna być skierowana na jej użytkowanie i zagospodarowanie pod kątem prawa do życia innych pokoleń [Gzell 2013, s. 119]. Jakość przestrzeni publicznej jest wynikiem mody, przyjętych i powszechnych wzorców zachowań i upodobań. Od jakości zależy czy chętnie w niej przebywamy. Zależy więc przede wszystkim od zagospodarowania przestrzennego. Przestrzeń źle zagospodarowana oraz użytkowana nie staje się przestrzenią interakcji, nie powoduje też chęci utożsamiania się z nią. Nie chcemy w niej przebywać i ograniczamy nasz pobyt do niezbędnego minimum. Przykładem są ciągi komunikacyjne, w których przebywamy przez chwilę, z konieczności i w których ludzkie kontakty są przypadkowe i krótkotrwałe. Jakość przestrzeni jest więc wypadkową stopnia atrakcyjności i dostępności przestrzeni.

Proces budowy dobrej przestrzeni publicznej jest długotrwały, wymaga także planu i zaangażowania wielu podmiotów, z których najistotniejszym jest samorząd terytorialny. Atrakcyjne i ogólnodostępne przestrzenie publiczne coraz częściej widziane są jako kluczowy czynnik wpływający na wybór miejsca do życia i pracy.

Formy i funkcje przekształcenia przestrzeni przemysłowych w miastach za pomocą procesów rewitalizacji mogą być bardzo zróżnicowane. Aby stworzyć *prze-*

strzeń inteligentną dla ludzi należy dążyć do tego, aby była ona środkiem nie tyle wyrażania myśli, ile narzędziem kształtującym myślenie [Hall 1978]. Kreowane dla społeczeństwa przestrzenie powinny być miejscami budzącymi u odbiorców poczucie bezpieczeństwa, harmonii, porządku, jedności. Wykorzystując zasady kompozycji urbanistycznej i ładu przestrzennego kształtowana przestrzeń publiczna powinna mieć swoisty charakter, decydujący o atrakcyjności miejsca.

Współcześnie kategoria przestrzeni publicznej podlega procesowi gwałtownych zmian, związanych z procesami ogólnoswiatowymi, identyfikowanymi na gruncie ekonomii, socjologii, antropologii, itd. Stanowi bowiem bardzo istotny składnik struktury każdego miasta, podlega wraz z nim licznym przeobrażeniom. Tradycyjna agora traci współcześnie wiele z pierwotnych funkcji. Przestrzeń publiczna coraz bardziej oddala się od zapamiętanego z przeszłości modelu funkcjonowania stając się miejscem spotkań, przestrzenią dla kultury, manifestacji. Jest wciąż potrzebna i dochodzi w niej do realnych kontaktów.

W poszukiwaniu unikalnego charakteru przestrzeni coraz częściej wskazuje się na proces narracji. Rośnie zainteresowanie użyciem i wyrażaniem w formach przestrzennych elementów związanych z lokalną tożsamością. Rosnące zainteresowanie i zapotrzebowanie na wartości narracyjne prowadzi do nowej praktyki projektowania miast, obejmującej interpretację treści kulturowych w formach przestrzennych. Związane jest to poniekąd z komercjalizacją przestrzeni, poszukiwaniem nowych doświadczeń i wrażeń, jednocześnie z potrzebą identyfikacji z miejscem [Stangel 2013, s. 136].

Podsumowanie

Kreatywność oraz innowacyjność są najbardziej pożądanymi cechami XXI w. Aby rozwijać postawy kreatywne muszą istnieć (zostać stworzone) odpowiednie ramy w postaci edukacji, kultury, a także odpowiednich cech przestrzeni. Dla jakości życia w mieście coraz większego znaczenia nabierają kwestie kultury rozrywki, a także odpowiednia infrastruktura. To pokazuje zmiany zachodzące w myśleniu o przestrzeni miejskiej i uwarunkowaniach rozwoju współczesnego miasta. Miasto to nie tylko jednostka funkcjonalna z wydzielonymi sferami do pracy i wypoczynku, jak w koncepcji Le Corbusiera, ale kreatywne miasta widziane przez pryzmat określonych, charakterystycznych symboli i znaków, przyciągające klasę kreatywną, wykorzystujące swój endogeniczny potencjał.

Literatura

Castells M., 2007, *Spoleczeństwo sieci*. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.

Chmielewski J. M., 2001, *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*. Oficyna Wyd. PW, Warszawa.

- Coarelli F., 1982, *Rzym. Morze Śródziemne*. Wyd. Morskie, Gdańsk.
- Dymicka M., 2009, *Przestrzeń dla obywateli. O uniwersalności helleńskiego modelu przestrzeni publicznej*, [w:] *Człowiek-Miasto-Region. Związki i interakcje*, G. Gorzelak, M.S. Szczepański, W. Ślęzak-Tazbir (red.). Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa.
- Dymicka M., 2009a, *Przestrzeń publiczna a przestrzeń społeczna*, [w:] *Współczesne kształtowanie przestrzeni publicznej*, A. Gołędzinowska (red.). Pomorskie Studia Regionalne, Wyd. UMWP, Gdańsk.
- Dymnicka M., 2013, *Przestrzeń publiczna a przemiany miasta*. Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa.
- Gzell S., 2013, *Miasto jako wytwór „kultur gustu”*. Kwartalnik Architektury i Urbanistyki, nr 3, s. 119.
- Hall E., 1978, *Ukryty wymiar*. Wyd. Muza, Warszawa.
- Heffner K., Marszał T. (red.), 2011, *Rewitalizacja, gentryfikacja i problemy rozwoju małych miast*. Studia KPZK PAN, t. CIIIVI, Warszawa.
- Heffner K., Polko A. (red.), 2012, *Urban Public Space – Economic and Management Perspectives*. Studia Regionalia KPZK PAN, t. 34, Warszawa.
- Heffner K., Twardzik M. (red.), 2013, *The Impact of Shopping Malls on the Outer Metropolitan Zones (The Example of the Silesian Voivodeship)*. Studia Regionalia KPZK PAN, t. 37, Warszawa.
- Jałowiecki B., 2007, *Fragmentaryzacja i prywatyzacja przestrzeni*, [w:] *Gettoizacja polskiej przestrzeni miejskiej*, B. Jałowiecki, W. Łukowski (red.). Wyd. Naukowe Scholar, Wyd. PWSS Academia, Warszawa.
- Jałowiecki B., 2007a, *Globalny świat metropolii*. Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa.
- Klasik A., 2009, *Przemysły kreatywne oparte na nauce i kulturze*, [w:] *Kreatywne miasto – kreatywna aglomeracja*, A. Klasik (red.). Wyd. AE, Katowice.
- Kochanowska D., 2009, *Przestrzeń publiczna: dwa pytania*, [w:] *Współczesne kształtowanie przestrzeni publicznej, op. cit.*
- Pratt A. C., *Creative Cities: the Cultural Industries and the Creative Class*. [[http://eprints.lse.ac.uk/20704/1/Creative_cities_\(LSERO_pre-print\).pdf](http://eprints.lse.ac.uk/20704/1/Creative_cities_(LSERO_pre-print).pdf)].
- Lorens P., Martyniuk-Pęczek J. (red.), 2010, *Problemy kształtowania przestrzeni miejskich*. Wyd. „Urbanista”, Gdańsk.
- Stangel M., 2013, *Kształtowanie współczesnych obszarów miejskich w kontekście zrównoważonego rozwoju*. Wyd. Politechniki Śląskiej, Gliwice.
- Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 27 marca 2003 r.* (Dz. U. 2003 Nr 80 poz. 717).
- Wejchert K., 1993, *Przestrzeń wokół nas*. Fibak Noma Press, Katowice.